

УДК 37.013.74:37:001.891

ВИКОРИСТАННЯ КОМПАРАТИВІСТИКИ В ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Віта Садова

*Криворізький державний педагогічний університет,
просп. Гагаріна, 54, 50086 Кривий Ріг, Україна*

Висвітлено можливості застосування концепту компаративістики як методологічного підґрунтя історико-педагогічної науки.

Ключові слова: компаративістика, історія педагогіки, освіта, порівняльна типологія.

Концепт компаративістики нині широко задіяний у гуманітарних науках, передусім у мовознавстві, літературознавстві, філософії, історії. З'явившись на теренах літературознавчих дисциплін ще в ті часи, коли вони були невід'ємною частиною філософського знання, компаративістика швидко вийшла за їхні межі, відіграючи роль універсальної методології. Публікації останнього періоду свідчать, що цей концепт активується в сучасній юриспруденції (Л. Луць, О. Тихомиров, О. Мережко), соціологічних науках (А. Лобанова), політології (О. Дугін, М. Зейтлін, Ю. Тіхонравов), релігієзнавстві (А. Баркер) тощо. Природа компаративізму як світоглядної засади постмодерну досліджена в працях Л. Вербицької, В. Жирмунського, Л. Медушевської та ін. Та нам видається цілком правомірною думка, що, “незважаючи на давні традиції проведення порівняльних досліджень, можна константувати: лише в окремих науках зроблено перші спроби осмислення компаративістики як сфери міждисциплінарних соціально-гуманітарних досліджень” [7].

Компаративістика сьогодні є практично не задіяною щодо історико-педагогічних розвідок. Це, на наш погляд, можна пояснити тим, що історія педагогіки (зарубіжної й вітчизняної) тривалий час виконувала похідні від власне педагогіки функції, пояснюючи історичний розвиток поглядів щодо виховання й освіти. Такий “пояснювально-ілюстративний” підхід вичерпав себе ще у столітті ХХ. Нині ж, як зазначає О. Сухомлинська, “на початку ХХІ ст. ускладнюється історико-педагогічна наука, з'являються нові дослідницькі методи й методики” [8, с. 3]. Винятково прикладна, утилітарна спрямованість історико-педагогічного знання не спрацьовує, сама наука для свого розвитку потребує інакших, нетривіальних шляхів наукового пошуку, які звільнили б її від наявних нині схематизацій та догматизму.

Загальний напрям нашої статті значною мірою визначений книгою Д. Наливайка “Теорія літератури та компаративістика” [6], оскільки саме ця праця, на нашу думку, дає змогу досягнути засадничі принципи, можливості та потенціал компаративістики щодо розвитку гуманітарних дисциплін, зокрема історії педагогіки.

Мета статті – з’ясувати можливості та межі застосування компаративістики як методологічного підґрунтя для розвитку історії педагогіки як науки, окреслити коло проблем, які можуть знайти своє розв’язання саме на ґрунті цього концепту.

Як самостійна галузь гуманітаристики історія педагогіки постає з кінця ХІХ ст. завдяки працям К. Шмідта, Г. Компейре та Е. Дюркгейма. Програма розвитку історико-педагогічного знання, сформульована К. Шмідтом у його багатотомній праці “Історія педагогіки, викладеної у всесвітньо-історичному розвитку і в органічному зв’язку з культурним життям народів”, і донині визначає в країнах Західної Європи зміст історико-педагогічних досліджень. Як зауважує щодо цього Б. Бім-Бад, “програма... реалізована К.Шмідтом, по сьогоднішній день залишається основою множини течій та шкіл у зарубіжній історіографії” [1, с. 3].

Що ж стосується вітчизняної історико-педагогічної науки, то вона поволі звільняється від тенет формаційного, вульгарно-соціологізаторського підходу, який був домінантним протягом ХХ ст. на теренах колишнього СРСР. Його втіленням є відомий підручник М. О. Константінова, Є. М. Мединського, М. Ф. Шабасової (до речі, цей підручник і нині є основним дидактичним посібником для студентів провінційних педагогічних університетів в Україні).

Не можна стверджувати, що сучасна російська історико-педагогічна наука (О. Піскунов, В. Кларіна, О. Джуринський, Р. Вендровська) повною мірою звільнена від ідеологічних нашарувань тоталітарних часів. Вітчизняна історико-педагогічна школа (Н. Дічек, В. Левківський, О. Любар, С. Сисоєва, О. Сухомлинська та ін.) нині перебуває на стадії нагромадження, інтерпретації, систематизації фактів, явищ, стадія ж системних теоретичних узагальнень – справа майбутнього.

Переконані, що методологічним підґрунтям розвитку історії педагогіки як науки на сучасному етапі може бути саме компаративістика.

Предметом історико-педагогічної компаративістики є педагогічні явища, ідеї, концепції й освітні системи минулих часів у їх розвитку, взаємодії та взаємовпливах.

Грузинський філософ М. Мамардашвілі свого часу зазначав: “...Мертві знання для нас не суттєві – ми звертаємося до минулого і розуміємо його лише у тій мірі, в якій можемо поновити те, що думалося колись, як нашу здатність мислення, і те, що ми можемо зараз самі помислити” [5, с. 8].

Компаративістика є універсальним інструментом активування думання, мислення науковців (а відтак – студентів, читачів, широкого загалу), розуміння того шляху, який ми пройшли, та засторогою від того, щоб прямувати вперед лише методом проб та помилок.

Історія педагогіки – це передусім історія взаємовпливів педагогічних ідей. Цю очевидну істину тривалий час ігнорували дослідники минулого століття, у будь-якому підручнику історію вітчизняної педагогіки розглядали (і тепер здебільшого розглядають) окремо від європейської (світової). Така штучна ізоляція, цілком зрозуміла з позицій тоталітарної ідеології, не може бути виправданою сьогодні. Навіть у сучасних працях російських науковців знаходимо обмовки щодо того, що поряд із врахуванням специфіки розвитку окремих країн і народів “невиправдано розглядати культуру й педагогічну думку відірвано від культурного розвитку народів Європи”, оскільки є “насправді певна спільність еволюції загальноєвропейської цивілізації... з моменту християнізації” [3, с. 5]. За відомим висловом М. Зерова, вікон в Європу в Україні не прорубали, завжди відчуваючи єдність та спорідненість із загальноєвропейським процесом [2].

Одним із наочних підтверджень цього може слугувати порівняння педагогічних ідей випускника й викладача Києво-Могилянської академії Ф. Прокоповича (1681–1736) та педагогічних концепцій французьких просвітителів XVIII ст. (зокрема, К. Гельвеція та Д. Дідро). Пропонованими текстами для аналізу, зіставлення та порівняння можуть бути твори Ф. Прокоповича “Етика” й “Духовний регламент”, К. Гельвеція “Про людину, її розумові здібності та її виховання” (1773) та праця Д. Дідро “План університету або школи публічного викладання всіх наук” (1775). Застосовуючи методи компаративістики, порівняємо й проаналізуємо їх за такими висхідними напрямками:

- а) спільні та відмінні риси світогляду мислителів; ставлення до просвітницької діяльності;
- б) тлумачення мети та змісту виховання, завдань освіти;
- в) авторські коментарі щодо чинників, які визначають формування особистості;
- г) організаційно-методичні рекомендації про облаштування навчальних закладів, критерії добору дидактичного матеріалу та особистість учителя (план устрою вищої духовної школи-академії у Ф. Прокоповича, рекомендації Д. Дідро про облаштування університету як “школи, двері якої однаково відкриті для всіх дітей”, погляди К. Гельвеція щодо переваг суспільного виховання над домашнім та ідеї громадянського виховання).

У межах визначених напрямів окремих інтерес викликають відмінності у тлумаченні базових філософсько-педагогічних понять, зокрема, етики, та

питання про функції науки в суспільстві, які вирішують мислителі на ґрунті раціоналізму.

Надзвичайно цікавим предметом порівняльних історико-педагогічних студій може стати педагогічна спадщина Ж.-Ж. Руссо та Г. Сковороди. Об'єктивними труднощами для дослідників у такому випадку є різні способи втілення педагогічних ідей авторів, так би мовити, належність творів до "педагогіки різних жанрів". Як відомо, для Ж.-Ж. Руссо формою втілення ідеї природного вільного виховання людини є педагогічний роман "Еміль, або Про виховання" (1762), а для Г. Сковороди, переважно, притчі, байки, вірші, лекційний курс "Відкриті двері до християнської добродетельності", який створював для студентів Харківського колегіуму. Доречно звернути увагу на проблеми тлумачення свободи як мети та засобу виховання особистості у спадщині цих філософів-просвітителів, роль досвіту та праці у процесі виховання й формування людини як особистості, визначення педагогічної діяльності як такої, що веде кожного індивіда до щастя.

Дослідженою європейськими й російськими вченими є тема впливу життя та творчості Ж.-Ж. Руссо на становлення світогляду та педагогічних переконань прихильників теорії "вільного виховання" кінця ХІХ–початку ХХ ст., а саме Л. Толстого, Е. Кей, М. Монтессорі. Під впливом ідей педагогів-мислителів французького просвітництва відбувалося становлення педагогічних поглядів С. Русової. Діячка української освіти неодноразово посилається на праці Ж.-Ж. Руссо, П. Гольбаха, Д. Дідро та цитує їх. Однак у вітчизняній історико-педагогічній науці наслідки цього впливу не усвідомлюють.

Діапазон порівняльно-типологічних вивчень у руслі історико-педагогічних досліджень надзвичайно широкий. Винятково цінною компаративістика є для дослідження вітчизняної педагогіки ХХ століття, а в ній – радянського періоду.

Традиційно доволі дослідженим вважають питання впливу ідей та практичної діяльності А. Макаренка на формування світогляду та педагогічної системи В. Сухомлинського, на цьому питанні резерви історико-педагогічної компаративістики вичерпувалися. Та зовсім під іншим кутом зору постає педагогічна ідея виховання людини в колективі та через колектив у зіставленні та порівнянні з творами й практичною діяльністю німецьких педагогів першої половини ХХ ст. Очевидна певна спільність педагогічних ідей та засобів їх реалізації щодо трудового виховання молоді в колоніях та комуні А. Макаренка та "трудова народних школах" Г. Кершенштайнера. Широкий педагогічний загалом поки що не усвідомлює ту роль, яку відіграла теоретична й практична педагогічна діяльність А. Макаренка та Г. Кершенштайнера у становленні тоталітарних систем, відповідно, СРСР та Німеччини. Поодиноким винятком тут є лише праці нашого видатного

співвітчизника Г. Ващенко з оцінкою педагогічної діяльності А. Макаренка, які опубліковані в еміграції (повного зібрання педагогічних творів Г. Ващенко в Україні не видано).

Компаративістика дає можливість вийти за коло власне праць педагогічних та залучити твори літературні, наприклад, зіставити тексти тієї ж таки “Педагогічної поеми” А. Макаренка та деяких творів О. Солженіцина з метою розуміння соціально-історичного контексту і наслідків використання певних педагогічних ідей та теорій.

Звісно, методологічні аспекти історико-педагогічної компаративістики не можуть бути зведеними лише до порівняльного методу. Вони охоплюють проблематику творення педагогічних парадигм, масових педагогічних ідеалів і уявлень різних народів у різні історичні епохи тощо. Доволі цікавою є проблема типологізації у певну історичну епоху домінантного педагогічного мислення, структуралізація педагогічних концепцій та інші проблеми в їх конкретно-історичній інтерпретації.

Використовуючи будь-яке методологічне підґрунтя, дослідники повинні пам'ятати слова Е. Дюркгейма про те, що історія педагогіки – єдина наявна відповідно до природи речей можливість підготувати гарного вчителя, без якого немає гарної освітньої системи, а такий учитель не бездумно та механічно повторює принципи і методи, що були закладені в основу його власного виховання й навчання, а вдосконалює їх, для цього він повинен мати критичну самосвідомість, творення якої неможливе без розуміння виникнення та будівництва освітньої системи, її проблем і завдань у світлі сучасних соціальних вимог.

Отже, використання концепту компаративістики на тлі сучасних історико-педагогічних досліджень відкриває нові перспективи наукового пошуку, активує професійний і особистісний потенціал вітчизняних дослідників у руслі тенденцій європейської гуманітаристики.

-
1. *Бим-Бад Б. М.* Очерки по истории педагогики. – Режим доступу: http://www.bimbad.ru/docs/Studies_in_history_of_education/studies_in_history_of_education.pdf
  2. *Зеров М.* Твори: В 2 т. К., 1990. Т. 2. С. 584–585.
  3. *История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.* / Под ред. А. И. Пискунова. М., 2001.
  4. *Компаративістика-III. Альманах сравнительных социогуманитарных исследований* / Под ред. Л. А. Вербицкой, В. В. Васильковой, В. В. Козловского, Н. Г. Скворцова. СПб., 2003.

5. *Мамардашвили М. К.* Лекции по античной философии. М., 1997.
6. *Наливайко Д.* Теорія літератури й компаративістика. К., 2006.
7. *Тихомиров А. Д.* Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы. К., 2005.
8. Українська педагогіка в персоналіях / За ред. О. В. Сухомлинської: У 2 кн. К., 2005. Кн.1.

COMPARATIVE SCIENCE USE IN HISTORY AND EDUCATION RESEARCH.

Vita Sadova

*State Pedagogical University of Kryvyj Rih,
Haharin Aven.,54, UA – 50086 Kryvyj Rih, Ukraine*

The article reveals some possibilities for using the concept of comparative science as the methodological foundation of history and education research.

Key words: comparative science, history of pedagogy, education, comparative typology.